

ΣΕΜΙΝΑΡΙΑ

ΙΣΤΟΡΙΚΟΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ Λ. ΠΙΕΡΡΗΣ

ΚΥΚΛΟΣ ΚΘ΄

ΠΕΡΙΟΔΟΣ 2015 - 2016

*Η Ταυτότητα του Ελληνισμού
στην Ιστορία (c. 1104 – 404 π.Χ.)*

Ή

η Αιωνιότητα στον Χρόνο

(Παραλλαγές στο «Γνώθι σαυτόν»)

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ 19^ο

Πέμπτη 7 Απριλίου 2016

1/ *Οι Θυρεατικοί Στέφανοι και ο Απόλλων-Ζευς του Ugento* σελ. 2 -16

2/ *Το Σεμινάριο* σελ. 17

3/ *Τί θέλει η Αλεπού στην Λέσβο με τον Σφραγιδοφύλακα
και τον Κρατικό Αξιωματούχο* σελ. 18 - 20

Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΗΣ ΔΩΡΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

XVI

Οι Θυρεατικοί Στέφανοι και ο Απόλλων-Ζευς του Ugento

Μορφολογία και Συμβολισμός

Μια σειρά ορειχάλκινων αγαλματιδίων προερχομένων από τη Λακεδαίμονα, παριστάνουν εφήβους φέροντας στην πλούσια κόμη έναν ορισμένο στέφανο με παραλλαγές.

[Από τα 5, τα δυο βρέθηκαν στις Αμύκλες, δυο στην Ολυμπία και ένα στο ιερό του Πανός στην Μπερέκλα (Νέδα) της Παρασσίας περί το Λύκαιο της

Αρκαδίας. Η τοπολογία των ευρημάτων αναμφισβήτητα οδηγεί σε Σπαρτιατική αρχή και νόημα του τύπου.

Ο κατάλογος έχει ως εξής:

A. Ολυμπία

1. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα (NM) 6174; *Olympia* IV Taf. 7.48; E. Langlotz, *Frühgriechische Bildhauerschulen*, 93 Taf. 49b; *V Bericht über die Ausgrabungen in Olympia*, Taf. 51.

2. *V Bericht Olympia*, Taf. 52-53. (Cf. E. Kunze, *Ein Bronzejüngling*, στο *V Bericht*, pp. 97-102).

B. Αμύκλαι

3. NM 7547; *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 1892 Εικ. 2; *Handbuch der Altertumswissenschaft*, G. Lippold, *Handbuch der Archäologie*, Tafel 9.3; E. Langlotz, *op.cit.*, Taf. 49e.

4. NM 7570; V. Müller, *Der Polos*, 27, n. 4.

Γ. Μπερέκλα

5. NM. 13036; *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 1910, 302, Εικ. 19; Zervos, *L' art en Grèce* (1934), Fig. 194, 196].

Ο στέφανος είναι ο θυρεατικός.

[Δείτε τη μελέτη μου, «Η Σπάρτη Οδηγός Ελληνισμού – Λακεδαιμόνιος Οργασμός στο τέλος του 8ου π.Χ. Αιώνα», pp. 17-20, Κείμενο για το Σεμινάριο 13ο, 18.2.2016.

Στον Κατάλογο ίσως ανήκει και ο περιβόητος Απόλλων Φιλήσιος του Κάναχου. Cf. J. Meischner, *Spätere Archaische und Frühe Strenger Stil, Der Apollon Philesios des Kanachos Typus I und II* (δύγλωσσο, και αγγλικά), Tafel 22a. – Degrassi Tav. 44b. Το θέμα χρήζει μείζονος ερεύνης. Ο ερωτικός Απόλλων της φιλίας ταιριάζει σε Λακωνικό πλαίσιο.].

Ο θυρεατικός στέφανος ήταν από φοίνικες (Σωσίβιος, Fr.Gr.Hist. 595F5 Jacoby = A. Tresp, *Die Fragmente der griechische Kultschriftsteller*, Sosibios aus Sparta Fr. II, pp. 131-3). Ο Σωσίβιος αναφέρει ότι στην εποχή του (προς το τέλος του 3ου αιώνας π.Χ.) ονομάζονταν οι θυρεατικοί στέφανοι «ψίλινοι». Ψιλινοποιός είναι ο κατασκευαστής των ψιλίνων στεφάνων (IG V1, 208, 209, από τη Σπάρτη). Στις Αμύκλες ακριβώς ελατρεύετο, δεύτερος αυτός και alter ego του Απόλλωνος, Διόνυσος Ψίλαξ.

θεῶν δὲ σέβουσιν οἱ ταύτη τόν τε Ἀμυκλαῖον καὶ Διόνυσον, ὀρθότατα ἐμοὶ δοκεῖν Ψίλακα ἐπονομάζοντες· ψίλα γὰρ καλοῦσιν οἱ Δωριεῖς τὰ περὰ, ἄνθρωπος δὲ οἶνος ἐπαίρει τε καὶ ἀνακουφίζει γνώμην οὐδέν τι ἥσσον ἢ ὄρνιθας περὰ.

Παυσανίας III, 19, 6

Η ερμηνεία του Παυσανία για το θείο επίθετο (Ψίλαξ, πτέρινος διότι ο οίνος κάνει την ψυχή να πετρούται και να πετάει) είναι μεταφορική, αν και βασίζεται στην εκ-στατική και αναγωγική δύναμη του Βακχικού οίνου. Ερείδεται στο γεγονός ότι ψίλον (= πτίλον) στα Δωρικά σημαίνει πτερόν. Ησύχιος s.v. ψίλακα· ψιλόν, λεῖον. πτερόν. ἢ πτηνόν. [Ψιλός ο Λεῖος, χωρίς γένια, άτριχος, με στιλπνή επιδερμίδα. Cf. λεῖοι παῖδες. Αυτή είναι η κοινή έννοια. Η Δωρική σημαίνει το πτερό και το πτηνό]. Έτσι στον Αλκμάν Fr. 26.68 είναι εύλογη η συμπλήρωση του Lobel «άπαλὸ[ν ψίλ]ον», που από τα συμφραζόμενα δηλώνει το μαλακό «φτερό», χνούδι τρίχωσης ίσως:

[ῶ] τις αἰγλά[ε]ντος ἀστήρ

ῶρανῶ διαιπετής

ἢ χρύσιον ἔρνος ἢ ἀπαλὸ[ν ψίλ]ον

Αλκμάν Fr. 26.66-8 Calame = Fr. 3.66-8 PMG, Cambell]

Ησύχιος s.v. ψιλίον· πτερόν· ἄκρον [Valesius, Pierson, αντί του χειρογραφικού μακρόν. Ίσως, ορθότερα, θα προτιμούσα «πτερόν μικρόν»]. οἱ δὲ ψέλλιον ἢ εἶδος ἄνθους. Ἄκρον ὅπως τὸ ἄκρον τοῦ χοροῦ, ἔσχατον, πέρας, ἀκρότης. Το ψέλλιον υποδεικνύει κύκλο (περιδέραιο, περιβραχιόνιο, περικάρπιο),

ἀρα και στεφάνη, στέφανο. Το «εἶδος ἄνθους» παραπέμπει συγκεχυμένα (κατά άπορο συναγωγή και εκτίμηση) σε φύλλα και στα φύλλα φοίνικος. Και συναφώς Αμμώνιος, *Περὶ διαφορῶν λέξεων*, s.v. *Ψάλλιον καὶ ψέλλιον διαφέρει...* *ψέλλιον δὲ τὸ ἄκροις βραχίοσι περιτιθέμενον κόσμιον. οἱ Δωριεῖς ψέλλιον καλοῦσι τὸ ἄκρον, ὅθεν καὶ ἡμεῖς [sc. οἱ Βυζαντινοί] τὴν ἐπ' ἄκρων χειλέων λεγομένην προσωδίαν, ψιλὴν ἐκαλέσαμεν, ὥς φησι Τρύφων.*

Στους χορούς πτερά είναι η αρχή και το τέλος τους. Ἐτσι ψιλεύς ήταν ο επ' άκρου χορού ιστάμενος και ορχούμενος. Ησύχιος s.v. *ψιλεῖς· οἱ ὕστατοι χορεύοντες.* Επεκράτησε όμως φυσιολογικά η πρωτοχορία, ο πρώτος ορχηστής. Και Σούδα s.v. *ψιλεύς· ἐπ' ἄκρον χοροῦ ἰστάμενος. ὅθεν καὶ «φιλόψιλος» παρὰ Ἀλκμᾶνι, ἢ φιλοῦσα ἐπ' ἄκρον χοροῦ ἴστασθαι* (Αλκμάν Fr. 208 Calame). Τεκμηριώνεται συνεπώς η έννοια ήδη στο πρώτο ήμισυ του 7ου αιώνα π.Χ. Και Ησύχιος s.v. *ψίλακερ* [Λακωνικό κατά ρωτακισμό για το «ψίλακες»]. *τὸ ἡγεῖσθαι χοροῦ* (ο πρώτος του χορού, ο αρχιχορευτής).

[Έχω γράψει σε προηγούμενη μελέτη για την σημασία και την επιγραφική και εικονογραφική επιβεβαίωση του ρόλου του πρωτοορχηστή].

[Το του Ησυχίου s.v. *ψιλός· στέφανος πτέρινος. καὶ ὁ ἱππεύς, προέκυψε κατά το πρώτο σκέλος του απερίσκεπτα από απλή συναγωγή εκ της Λακωνικής γλώσσας, ψιλόν = πτερόν. Το προς τον ιππέα σημαίνει τον μη βαρέως οπλισμένο κατ' αντιπαράθεση προς τον οπλίτη.*

Από το άλλο μέρος, βαρύτητα έχει η πληροφορία του Σωσίβιου για καλάμινους στεφάνους:

καὶ γὰρ καὶ Λακεδαιμόνιοι καλάμωι στεφανοῦνται ἐν τῇ τῶν Προμαχείων ἑορτῇ, ὥς φησι Σωσίβιος ἐν τοῖς Περὶ τῶν ἐν Λακεδαίμονι θυσιῶν, γράφων οὕτως· «ἐν ταύτῃ συμβαίνει τοὺς μὲν ἀπὸ τῆς χώρας + καλάμοις στεφανοῦσθαι ἢ στλεγγίδι +, τοὺς δ' ἐκ τῆς ἀγωγῆς παιδας ἀστεφανώτους ἀκολουθεῖν».

Σωσίβιος Fr.Gr.Hist. 595F34 Jacoby = Tresp, *op. cit.* Fr. I

Τα Προμάχεια υποδηλώνει εορτή πολεμικής ανδρείας υπέρ των προμάχων στη φάλαγγα. Κατ' αντιπαραβολή και αντιμετάθεση, οι νέοι από τη Λακωνική ύπαιθρο (Περίοικοι και Είλωτες) προσήρχοντο στη θυσία στεφανωμένοι με καλάμους και στλεγγίδες εκ καλάμων υποδηλώνοντας γυμναστική παιδεία Σπαρτιατική, οι δε έφηβοι της Σπαρτιατικής αγωγής παρήσαν ακολουθούντες αστεφάνωτοι – κάπως ανάλογα προς τα Ρωμαϊκά Σατουρνάλια και την προεδρία των δούλων σε αυτά. Οι Λακεδαιμόνιοι χρησιμοποιούσαν στλεγγίδες όχι συνήθως σιδηρές αλλά καλάμινες κατά τον Πλούταρχο, *Νόμιμα Λακεδαιμονίων*, §32, 239Α. Όστε σωστά ο Tresp προτείνει τη διόρθωση σε «καλαμίναις στεφανοῦσθαι στλεγγίσι» αντί του προβληματικού χειρογραφικού «καλάμοις στεφανοῦσθαι ἢ στλεγγίσι», το οποίο εσταύρωσα στο κείμενο παραπάνω. Πάντως αυτή η θυσία και εορτή δεν έχει σχέση με τις Γυμνοπαιδιές και τους θυρεατικούς στεφάνους. (Αντίθετα προς τον Herbig, *JdI* 55 (1940), pp. 71 sqq.)].

Οι θυρεατικοί στέφανοι θεσπίστηκαν για τις εορτές των Γυμνοπαιδιών. Η σύσταση των Γυμνοπαιδιών, ύψιστης σημασίας Σπαρτιατικής εορτής, έγινε εις μνήμη της μεγάλης νίκης των Λακεδαιμονίων επί των Αργείων για τον έλεγχο και κατοχή της Θυρεάτιδος (περί το 718 π.Χ.). Η θεσμοθέτηση πιθανόν να συντελέστηκε μετά δεκαετίες αλλά πάντως προ των Καρνείων (676/3 π.Χ. κατά τον Σωσίβιο, Σπαρτιάτη ακριβή κριτή των Λακεδαιμονίων πραγμάτων, *Fr.Gr.Hist.* 595F3 Jacoby). Λίγα χρόνια πριν την Θυρεατική νίκη (724 π.Χ.) είχε συμβεί η απόλυτη γύμνωση, καθοριστικής σημασίας για τον οντολογικό Κόσμο και το υπαρξιακό βίωμα του Δωρισμού και Ελληνισμού. [Δείτε προηγούμενες μελέτες μου επί του γεγονότος, του νοήματος και του συμβολισμού του]. Στις Γυμνοπαιδιές χοροί γυμνών εφήβων αποκάλυπταν ολιστικά σε ένα φαινόμενο τη ρωμαλέα ακμή των εφήβων, το κάλλος της μορφής, την ορχηστική δεινότητα, την εναρμόνια λειτουργικότητα μουσικής και πολεμικής αρετής. Οι

προεξάρχοντες του χορού νεαρῶδεις (το ἄκρον πτερόν του) ἔφεραν τους θυρεατικούς στεφάνους. Ἐτσι εναρμονίζονται τα δεδομένα των πηγών.

[Ο Διόνυσος Ψίλαξ των Αμυκλών ἔχει ερμηνευθεῖ ως πτερωτός Διόνυσος, δίνοντας συγκεκριμένη μορφή στη μεταφορική ἐξήγηση του Πausανία. Εξομοιάζεται ἔτσι προς τον Ἑρῶτα της ἀρχαϊκῆς εποχῆς, πτερωτό ἐφήβο πάγκαλλο. Προσφορότερο και οικειότερο προς τα Σπαρτιατικά εἶναι να θεωρηθεῖ ως πρωτοχορευτής, κατ' ἀναλογία των ψιλᾶκων στις Γυμνοπαιδιές. (Cf. S. Wide, *Lakonische Kulte*, p. 162). Ἡ ἀποψιακὴ του ταυτότητα προς τον Απόλλωνα θα διεδηλούτο τοιουτοτρόπως. Οἱ Γυμνοπαιδιές ἦταν ἀφιερωμένες στον Απόλλωνα της Χρυσῆς Οῤῥῆς, της Δωρικῆς Νεαρῶδους Ἀγέλης. Ο Lobeck (Φρυνίχου, *Εκλογή Ρημάτων και Ονομάτων Ἀττικῶν*, p. 435) ερμηνεύει το θεῖο ἐπίθετο ἀπὸ το ψιλός = ἀγένειος, ἀτριχος, λεισώματος, χαρακτηριστικά του νεαρῶδους ἰσαπόλλωνος Διονύσου κατὰ ἐπιτεταμένη ἀπαλότητα μαλθακῆς παραπλάνησης. Στην ἀρχαϊκὴ εἰκονογραφία ο Διόνυσος βέβαια παρίσταται γενικά ως ὥριμος ἀνὴρ. (Cf. T.H. Carpenter, *Dionysian Imagery in Archaic Greek Art. Its Development in Black-Figure Vase Painting*, 1986; C. Isler-Kerényi, *Dionysos in Archaic Greece. An Understanding through Images*, 2007). Ἀλλὰ τα Σπαρτιατικά ἀνάγλυφα που παριστάνουν τον Ἄδη (ὀφίς σύμβολο), σύνθρονο με την Περσεφόνη ἡμικαλυπτόμενη – ἡμιαποκαλυπτόμενη με καλύπτρα, ως Διόνυσο (με τον κᾶνθαρο), μορφοποιούν τον θεό της ταυτότητας Ἄδη-Διονύσου (Ἡράκλειτος 22B15 DK) εἰς κούρο κάλλους και μακροκότσιδο κατὰ τὴ ΔωρικοἙλληνικὴ κόμμωση των νεαρῶδων ἐφήβων. (Cf. π.χ. το περίφημο ἀνάγλυφο στο Βερολῖνο ἀπὸ τα Λακωνικά Χρύσαφα, C. Blümel, *Die archaisch griechischen Skulpturen der staatlichen Museen zu Berlin*, No 16, Taf. 42-44 (που φυσικά δεν εἶναι “Herosrelief” ἀλλὰ φανερῶνει ἐπιφανῶς το πολυδύναμο και πολυώνυμο ζεύγος της Ζωῆς και του Θανάτου); C. Isler-Kerényi, *op.cit.*, Taf. 133. – Παρόμοια χαρακτηριστικά ἀνάγλυφα στο Αρχαιολογικὸ Μουσεῖο της Σπάρτης].

Η Δωρική και ειδικά Σπαρτιατική αθλητική γύμνωση (εναρξάμενη στα Ολύμπια του 724 π.Χ.) και η χορευτική γυμναστική επί-δειξη μορφής εις φανέρωση του Είναι κατά τις Γυμνοπαιδιές προς Απόλλωνα, σηματοδοτούν την πρόβαση, κατά πλήρη αποκάλυψη της Ολύμπιας θρησκευτικότητας, από τον Απόλλωνα-Πολεμιστή στον Απόλλωνα-Αθλητή Ορχηστή. Σε αυτή την μετάβαση ιδρύεται η μνημειακή γλυπτική του Κούρου. Τον Απόλλωνα-πολεμιστή (δεύτερη μονή από πρόοδο του Φαλλικού Οδηγού των Δωρικών Περιπλανήσεων και ορεσίβιου βίου στη Δωρίδα) έχω σπουδάσει σε σειρά μελετών επικεντρωμένων στα ορειχάλκινα ειδώλια της Ολυμπίας. Οι έφηβοι με τους θυρεατικούς στεφάνους εκφράζουν ακριβώς την Απολλώνια επιφάνεια στους πρωτοχορευτές των Γυμνοπαιδιών. Ο Φαλλός της νεαρώδους ακμής μεταμορφώθηκε πρώτα σε γυμνό Μαχητή της ανδρείας, και εν συνεχεία, κατά ταχύρρυθμο διαδοχή εκδίπλωσης του Οδηγού Βιώματος, σε γυμνό γυμναστή των αθλητικών αγώνων, και σε γυμνό ορχηστή της αρμονίας, φανερώσεις και τα τρία του ύψιστου παιγνίου της ύπαρξης, συνιστώντος την κοσμική τάξη επί επίδειξης κάλλους. Γιατί το Μειδίωμα ανήκει οντολογικά στο Κάλλος ως άκρα πληρότητα του όντος, και ο Έρως του καλού είναι το υπέρτατο παιχνίδι του Κόσμου.

Στο Ugento (αρχαίο Uzentum) παρά το Lecce της Καλαβρίας, στη φτέρνα του ποδός που σχηματίζει η Ιταλία, στο ανατολικότερο και προσεχέστερο προς τη Βαλκανική τμήμα της Ιταλικής χερσονήσου, βρέθηκε στις 22 Δεκεμβρίου του 1961 ένα ορειχάλκινο αγαλματίδιο όλως ιδιαίτερης μορφής, νοήματος και συμβολισμού. Είναι ο λεγόμενος «Ζeus του Ugento».

Το Ugento επί του Κόλπου του Τάραντος στην αρχή του, ευρίσκεται πλησίον του μεγάλου Τάραντος, Λακωνικού αποικισμού πόλης. Πρόκειται για ένα Δωρικό, ειδικά Σπαρτιατικό περιβάλλον (Παρθενίαι). Η ίδρυση της πόλης

τίθεται από τα Χρονικά του Ευσέβιου (έκδοση Hieronymus) το 708 π.Χ. (Anno 1309, Leocratis 6o, Ol. 18.1 = το πρώτο έτος της 18ης Ολυμπιάδος).

[Για τους Παρθενίες οδηγός είναι ο Αριστοτέλης. Ήσαν Σπαρτιάτες που δεν απελάμβαναν τις τιμές των «ομοίων» τους. Όμοιοι εκαλούντο οι πολίτες της Σπάρτης ως ίσοι κατ' αρετήν και δικαιώματα, κατά τα πρότυπα των ιερών αγελών στην προκαθοδική Δωρική κατάσταση.

ἐν δὲ ταῖς ἀριστοκρατίαις γίνονται αἱ στάσεις αἱ μὲν διὰ τὸ ὀλίγους τῶν τιμῶν μετέχειν, ... μάλιστα δὲ τοῦτο συμβαίνει ἀναγκαῖον, ὅταν ἤ τι πλῆθος τῶν πεφρονηματισμένων ὡς ὁμοίων κατ' ἀρετήν, οἷον ἐν Λακεδαίμονι οἱ λεγόμενοι Παρθενίαι (ἐκ τῶν ὁμοίων γὰρ ἦσαν), οὓς φωράσαντες ἐπιβουλεύσαντας ἀπέστειλαν Τάραντος οἰκιστάς.

Αριστοτέλης, Πολιτικά, V, 1306b22-31

Ο Αριστοτέλης διαφοροποιεί την περίπτωση των Παρθενιών από την κοινωνική ταραχή που ξέσπασε στη Σπάρτη κατά τον Β' Μεσσηνιακό Πόλεμο:

ἔτι [sc. δημιουργούνται αναταραχές σε αριστοκρατίες] ὅταν οἱ μὲν ἀπορῶσι λίαν οἱ δ' εὐπορῶσιν (καὶ μάλιστα ἐν τοῖς πολέμοις τοῦτο γίνεται· συνέβη δὲ καὶ τοῦτο ἐν Λακεδαίμονι ὑπὸ τὸν Μεσσηνιακὸν πόλεμον· δῆλον δὲ [καὶ] τοῦτο ἐκ τῆς Τυρταίου ποιήσεως τῆς καλουμένης Εὐνομίας· θλιβόμενοι γὰρ τινες διὰ τὸν πόλεμον ἠξίουσαν ἀνάδαστον ποιεῖν τὴν χώραν).

Αριστοτέλης, Πολιτικά, V, 1306b36-1308a2

Ότι πρόκειται για τον Β' Μεσσηνιακό Πόλεμο προκύπτει από την επίκληση του Τυρταίου ως μάρτυρα. Εδώ η αιτία των αναστατώσεων είναι η δημιουργία τάξης «ομοίων» πενήτων κατά τον πόλεμο, άλλων εξ αυτών πλουτιζόντων σφόδρα. Οι Παρθενίες αντιθέτως ήσαν νεαροί γόννοι των Ομοίων και Όμοιοι οι οποίοι για κάποιο λόγο δεν αναγνωρίζονταν ως ισότιμοι.

Ο Αντίοχος ο Συρακούσιος (ιστορικός του δεύτερου μισού του 5ου π.Χ. αιώνα) δηγείται ότι οι Παρθενίες γεννήθηκαν από μη μετασχόντες στον Α' Μεσσηνιακό Πόλεμο.

περὶ δὲ τῆς κτίσεως [sc. τοῦ Τάραντος] Ἀντίοχος λέγων φησὶν ὅτι τοῦ Μεσσηνιακοῦ πολέμου γεννηθέντος, οἱ μὴ μετασχόντες Λακεδαιμονίων τῆς στρατείας ἐκρίθησαν δοῦλοι καὶ ὠνομάσθησαν εἴλωτες, ὅσοι[ς] δὲ κατὰ τὴν στρατείαν παῖδες ἐγένοντο, Παρθενίας ἐκάλουν καὶ ἀτίμους ἔκριναν. οἱ δ' οὐκ ἀνασχόμενοι (πολλοὶ δ' ἦσαν) ἐπεβούλευσαν τοῖς τοῦ δήμου.

Ἀντίοχος Fr.Gr.Hist. 555F13 Jacoby

Το ὅτι οἱ μὴ μετασχόντες «ἐκρίθησαν δοῦλοι καὶ ὠνομάσθησαν εἴλωτες» εἶναι υπερβολή. Ἡ οὐσία εἶναι ὅτι ἐμπεριέχεται στὴν υπόθεση «ατιμία», μὴ ισοτιμία, τῶν γόνων τοὺς κατὰ Ἀντίοχο, ἢ τῶν παίδων κάποιας ομάδας..

Το ὄνομα «Παρθενία» προβληματίζει, - παρεπλάνησε δε μὴ Σπαρτιάτες ιστορικούς στὴν ἀρχαιότητα καὶ ἐρευνητές τῶν νεώτερων χρόνων ἀνοικεῖους πρὸς τὰ Σπαρτιατικὰ νόμιμα. Στὴν ἐκδοχὴ τοῦ Ἀντίοχου ὁ ὅρος δὲν ἔχει νόημα καὶ δὲν ἀποκτᾷ ἀπὸ τὴν ἱστορίηση, ἢ παραπέμπει σὲ τραβηγμένες υποθέσεις, ὅτι ὠνομάστηκαν ἐτσι ἐπειδὴ γεννήθηκαν ἐκτὸς γαμικοῦ ζυγού με Σπαρτιάτη πατέρα, καὶ ἀρα προήλθαν ἀπὸ (νομικά) παρθένο μητέρα! Νεωτερικὲς ἀνοησίες πληθύνουν ἀπὸ ἀγνοία τοῦ Ἑλληνικοῦ θαύματος.

Ἀντιθέτως, μὴ γλῶσσα τοῦ Ἡσύχιου καθοδηγεῖ στὸν σωστό δρόμο.

S.v. κουρίδιον· παρθένιον, καὶ τὸν ἐκ παρθενίας ἄνδρα. Λάκωνες δὲ κουρίδιον καλοῦσι <τὸν> παρ' αὐτοῖς τετράχειρον Ἀπόλλωνα.

Ο τετράχειρος Απόλλων εἶναι ὁ Ἀμυκλαῖος. (Σωσίβιος Fr.Gr.Hist. 595F25 Jacoby. Cf. Διογενιανός II 5; Αποστόλιος I 93; Ἡσύχιος s.v. κυνακίας· ἱμάντες, οἱ ἐκ βύρσης τοῦ σφαγιασθέντος τετράχειρι Ἀπόλλωνι βοὸς ἔπαθλα διδόμενοι).

Παρθένιος καὶ Κουρίδιος στὴ Σπάρτη εἶναι ὁ παρθενικός ἐφηβος, ὁ ἄγαμος, ὁ ἄζυγος γυναικί. Ὁ ὅμοιος Ἀπόλλωνι πρωθήβη. Παρθενίαι πιθανότατα ἦσαν οἱ ἐκ Παρθένιων Κουριδίων γεννηθέντες, εἴτε τῶν παραμεινάντων στὴ Σπάρτη κατὰ τὴν μακροχρόνιο ἐκστρατεία λόγω παιδικῆς τοὺς ηλικίας ὅταν ἀρχισε ἢ μονιμοποιήθηκε, εἴτε τῶν ρωμαλέων νεαρῶν ποὺ στάλθηκαν ἀπὸ τὸ στρατόπεδο στὴ Σπάρτη γιὰ ἀδιάκριτο γονιμοποίηση τῶν συζύγων τῶν ἐν μακρὰ ἀπουσία στρατιωτῶν. Ἡ δεύτερη ἐκδοχὴ εἶναι τοῦ Ἐφορου.

Ἐφορος δ' οὕτω λέγει περὶ τῆς κτίσεως [sc. τοῦ Τάραντος]: ἐπολέμουν Λακεδαιμόνιοι Μεσσηνίοις ἀποκτείνασι τὸν βασιλέα Τήλεκλον εἰς Μεσσήνην ἀφικόμενον ἐπὶ θυσίαν, ὁμόσαντες μὴ πρότερον ἐπανήξειν οἴκαδε πρὶν ἢ Μεσσήνην ἀνελεῖν ἢ πάντας ἀποθανεῖν, φύλακας δὲ τῆς πόλεως κατέλιπον στρατεύοντες τοὺς τε νεωτάτους καὶ πρεσβυτάτους τῶν πολιτῶν. δεκάτῳ δ' ὕστερον <ἔτει> τοῦ πολέμου [δηλ. στα μέσα του πολέμου] τὰς γυναῖκας τῶν Λακεδαιμονίων συνελθούσας ἐξ ἑαυτῶν πέμψαι τινὰς παρὰ τοὺς ἄνδρας τὰς μεμφομένας, ὥς οὐκ ἐπ' ἴσοις πολεμοῖεν πρὸς τοὺς Μεσσηνίους – οἱ μὲν γὰρ μένοντες τεκνοποιοῦνται, **οἱ δὲ χήρας ἀφέντες τὰς γυναῖκας ἐν τῇ πολεμίᾳ ἐστρατοπέδευον** – καὶ κίνδυνος εἴη λειπανδροῦσαι τὴν πατρίδα. οἱ δ' ἅμα καὶ τὸν ὄρκον φυλάττοντες καὶ τὸν τῶν γυναικῶν λόγον ἐν νῶι θέμενοι πέμπουσι τῆς στρατιᾶς τοὺς εὐρωστοτάτους ἅμα καὶ νεωτάτους, οὓς ἤιδεσαν οὐ μετασχόντας τῶν ὄρκων διὰ τὸ παῖδας ἔτι ὄντας συνεξελθεῖν τοῖς ἐν ἡλικίᾳ· προσέταξαν δὲ συγγίγνεσθαι **ταῖς παρθένοις** ἀπάσαις ἅπαντας ἡγούμενοι πολυτεκνήσειν μᾶλλον. **γενομένων δὲ τούτων οἱ μὲν παῖδες ὠνομάσθησαν Παρθενίαι.** Μεσσήνη δὲ ἐάλω πολεμηθεῖσα ἑννεακαίδεκα ἔτη, καθάπερ καὶ Τυρταῖός φησιν (F 4 Diehl).

Ἀμφ' αὐτὴν δ' ἐμάχοντ' ἑννεακαίδεκα ἔτη
 νωλεμέως αἰεὶ ταλασίφρονα θυμὸν ἔχοντες
 αἰχμηταὶ πατέρων ἡμετέρων πατέρες·
 εἰκοστῷ <δ'> οἱ μὲν κατὰ πῖονα ἔργα λιπόντες
 φεῦγον Ἰθωμαίων ἐκ μεγάλων ὀρέων.

τὴν μὲν οὖν Μεσσηνίαν κατενείμαντο. **ἐπανελθόντες δ' οἴκαδε τοὺς Παρθενίας οὐχ ὁμοίως τοῖς ἄλλοις ἐτίμων ὥς οὐκ ἐκ γάμου γεγονότας.**

Ἐφορος Fr.Gr.Hist. 70F216 Jacoby

[Ὅπως τουλάχιστον ο Στράβων (ἀπὸ τον οποίο προέρχεται η μαρτυρία της θεωρίας του Εφόρου) εκθέτει την εξιστόρηση, εμφιλοχωρεῖ μια ουσιώδης αντίφαση. Αι σύζυγοι των εκστρατευόντων οπλιτῶν παραπονέθηκαν για την εμπράγματο χηρεία, αλλά οι αποσταλέντες ἀπὸ το στρατόπεδο σφριγηλοί

νεανίες προς αναπλήρωση της χρείας των συνεμίχθησαν όλοι προς όλες τις παρθένες – που μόνο με νεωτερική αγνωσία και αφέλεια μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι οι *de facto* χηρεύουσες.

Πλήρως κατασκευασμένη και οθνεία είναι και η σκέψη στο “Περὶ Πολιτειῶν” τοῦ υποτιθεμένου Ηρακλείδη. Cf. M. Polito (ed.), *Dagli Scritti di Eraclide sulle Costituzione: un comment storico*, 28 (#57): Ταραντίνων. ὅτε δὲ Λακεδαιμόνιοι Μεσσηνίοις ἐπολέμουν, γυναῖκες ἀπόντων τούτων παῖδάς τινας ἐγέννησαν, οὓς ἐν ὑποψίαις εἶχον οἱ πατέρες ὥς οὐκ ὄντας αὐτῶν καὶ Παρθενίας ἐκάλουν. οἱ δ’ ἡγανάκτουν. Λίαν απλοϊκό.].

Με άξονα τον Αριστοτέλη και αλληλοδιορθώνοντας Αντίοχο και Έφορο, συμπεραντέον ότι νεανίες παραμείναντες και αποσταλέντες έσπειραν αγάμωσ γονήν πολλήν γόνων λόγω της μακράς διάρκειας του ανένδοτου πολέμου, οι οποίοι τεκνωθέντες γόνοι και εφηβεύσαντες κατέκλυσαν την πόλη νεαρῶν ορδών.

Παρθέναι είναι γιοι τέτοιων αζύγων τεκνογονιών από Κούρους εφήβους. Φάλανθος ο αρχηγός τους κατά τον Αντίοχο, ονοματίζει την ουσία τους: άνθος του φαλλού. Ως Γανυμήδης.

Μετά το τέλος του μακρού πολέμου και της συνεχούς, έστω και εάν διαλειπούσης, εξόδου στρατοπέδων από τη Σπάρτη στη Μεσσηνία, πληθύς τέτοιων νεαρών δημιούργησε πρόβλημα διττό, νομιμοποίησης και υπερπληθυσμού. Ως προς το πρώτο ίσως εδώ ανευρίσκουμε την εφαρμογή του Σπαρτιατικού έθους της θεμιτής γονιμοποίησης ερώσης γυναικός από νεανία εκτός γαμικής παστάδος (με προβεβηκότα άνδρα). Το πρόβλημα δημιουργήθηκε από το πλήθος των περιπτώσεων κουριδίων γεννήσεων. Σωστά προσπαρατηρεί ο Newman ως προς πρακτικά του θέματος (W. L. Newman, *The Politics of Aristotle, with an Introduction, two prefatory Essays and Notes critical and explanatory*, vol. IV, p. 368) : The fact probably is that many unions were temporarily recognized as legitimate during the First Messenian War, when the numbers of the Spartans were

being thinned by the war, which were no longer regarded as legitimate when the war came to an end and the drain ceased.

Και η λύση του προβλήματος με Δελφική καθοδήγηση και κύρωση ήταν η εξαποστολή αποικίας.

Από Κουρίδιους γόνους Απολλώνιους κτίσθηκε ο μέγας Τάρας.

Το ειδώλιο του Ugento είναι Δωρικού Σπαρτιατικού περιβάλλοντος και πολιτισμικής καταγωγής.

Το ύψος του, χωρίς τη βάση, είναι 71.8 cm. Έκειτο επί κίονος Δωρικού, του οποίου το κιονόκρανο διεκοσμήτο από ροζέτες (Tav. 19 Degrassi).

[N. Degrassi, *Lo Zeus Stilitadi Ugento*, 1981].

Το σώμα του ορειχάλκινου ειδωλίου είναι εφηβικό, ρωμαλέας και μυώδους διάπλασης.

Το «τετράγωνο» και πεπακτωμένο και συμπαγές του κορμού (Tav. 1, 2, 3, 4a-b, 12b), η ισχυρή πρόταξη του στιβαρού στήθους (Tav. 1, Tav. 4c, Tav. 13 Degrassi), το άκρως γεγυμνασμένο σχήμα της πλάτης (Tav. 4a, 12b), η έντονη διαγραφή των κοιλιακών μυών (Tav. 2, 6, 7, 12a), το εδραίο των ποδών (Tav. 1, 4a, 16b), η ιδεατή σφαίρωση των γλουτών (Tav. 3c, 4a-b), η αθλητική καμπύλωση του σωματικού περιγράμματος στους ραχιαίους μυς της μέσης (Tav. 4c), και το γενικό ρωμαλέο στήσιμο της μορφής, ισχυρό και εναρμόνιο, συντιθέμενο από αναλογίες πλήρως ανεπτυγμένων μελών εις ολοκλήρωμα ενότητας όπου η αρμονία είναι δύναμις και η δύναμις κάλλος (Tav. 2) – τα πάντα φανερώνουν Δωρικό ρυθμό πλαστικής στην υστεροαρχαϊκή του φάση. Επόμενο στάδιο είναι οι Αιγινήτες.

Στην υψωμένη δεξιά χείρα ο ανδριάς εκράδαινε δόρυ ή κεραυνό (Tav. 14). Η παλλόμενη ένταση της δύναμης εξακοντισμού φανερώνεται στη δυναμική της

στατικής δομής αντί κίνησης και κεκινημένου πλατυασμού χειρονομικού. Το δεξί πέλμα είναι ελαφρά υψωμένο στη φτέρνα (Tav. 18a-b). Οι δεξιοί πλάγιοι και τα δεξιά πλευρά διαγράφονται υπέρτατα χαρακτηρισμένοι (Tav. 1, 4c, 7, 13a), η δεξιά ωμοπλάτη μνύεται εκδηλότερα (Tav. 12b), το δεξί μέρος του μνώδους στήθους τραβιέται και υπερτείνεται (Tav. 1, 4c, 7, 13a-b, 20b), ο κορμός στρέφεται ελαφρά προς τα πίσω δεξιά (Tav. 2) ενώ υψούται ελαφρά δεξιός ώμος και γλουτός (Tav. 3c, 4a).

Στο αριστερό χέρι το ειδώλιο προτείνει με τα τρία πρώτα δάκτυλα ένα άνθος, με τη συνήθη επιδεικτική χειρονομία τέτοιων ανθοφανιών (Tav. 15a-c, cf. Tav. 1, 2 κ.λπ.).

[Πολλά άρρητ' αθέμιτα και παραλείπτεα έχουν ειπωθεί για το τι κρατεί το αριστερό χέρι του αγαλματιδίου].

Το πρόσωπο του ανδριάντος είναι ανδρός υπέρ την νεότητα (Tav. 1, 2, 6-9). Φέρει γένια και μύστακα. Αλλά η κόμμωσή του είναι περίτεχνα εξειργασμένη εις μανιέρα (Tav. 8). Τέσσερις περίπλεκτες κοτσίδες κατέρχονται από δυο εκατέρωθεν του λαιμού βαθιά στο στήθος κάτω των θηλών (Tav. 1, 2, 6, 7, 13), ενώ στην πλάτη τα μαλλιά κατέρχονται κατά τον αρχαϊκό καταρράκτη υπερβολικά διαρθρωμένης κόμμωσης. Κλίνει και ρέπει προς τα δεξιά η κάθοδος της κόμης πίσω και των κοτσίδων εμπρός, λόγω της έντασης στη δεξιά πλευρά, Tav. 12b, 13b, 6, 7).

Επί της κεφαλής ο ανδριάς φέρει θυρεατικό στέφανο (Tav. 4, 6, 7, ειδικότερα 8-11). Είναι εντεχνότερη και διακοσμητικότερη και κομψότερη μορφή των αδρομερέστερων σχηματικών δομών στα παλαιότερα και μικρότερα και βεβηλότερα (μη ιερόστοχα) ορειχάλκινα ειδώλια που προαναφέρθηκαν.

Η σωματική δομή και η κόμη μορφολογικά, ο θυρεατικός στέφανος και το άνθος νοηματολογικά, συνιστούν Απολλώνια επι-φάνεια Σπαρτιατικής καταγωγής. Ο πρωθήβης Άναξ φανερώνεται εναργής. Το πρόσωπο είναι ωρίμου ανδρός νεασθέντος και διαυγασθέντος από την επι-

φάνεια του Μεγάλου Βασιλέως Παιδός. Και ίσως υπέρ το μείδιγμα παίζοντας.

Στην δεξιά πάλλει όπλο του οποίου το υπολειπόμενο εντος της παλάμης έχει διατομή που ταιριάζει για δόρυ. Αλλά υπάρχουν παραδείγματα πολλά και ποικίλα όπου κεραυνός κραδαίνεται δια λεπτότερης λαβής από τα προεξέχοντα στελέχη του.

Δομή και έκφραση του προσώπου παραπέμπει αμέσως και εμμέσως σε διαφορά παραδείγματα Διός.

Νεαρός, αγένειος, “λείος” Ζεύς παρίσταται στο αέτωμα του ναού της Αρτέμιδος στην Κέρκυρα κραδαίνων κεραυνόν κατά ηττώμενου Γίγαντος, αλλά εκεί δεν υφίσταται η συμβολική αντίθεση σώματος και κόμης αφ’ ενός, προσώπου αφ’ ετέρου. [Korkyra, Band II, G. Rodenwaldt, *Die Bildwerke des Artemistempels von Korkyra*, pp. 86 – 97, Abb. 79 – 80, pp. 158 – 161, Tafeln 28 – 30] . Το αυτό ισχύει για τους αρκετούς πολλαχού μαρτυρούμενους νεαρώδεις Δίες.

Αντίθετα το ειδώλιο του Μονάχου (Staatliche Antikensammlungen Br. 4339, Tav. 33a-c Degrassi, R. Thomas, *Griechische Bronze-statuetten*, Abb. 53, ύψος 18.6cm) προσομοιάζει προς τον θεό του Ugento κατά το ότι πρόσωπο πλούσια γενειοφόρο και μυστακοφόρο ανδρός εγγράφεται σε σωματοδομή και κόμη εφήβου. Τέσσερις πλεξούδες και εδώ πέφτουν χαρακτηριστικά στο στήθος εκατέρωθεν του λαιμού. Δεν υπάρχει στέφανος, ενώ δύο ιδιόμορφοι κεραυνοί ο ένας κραδαίνεται στην υψωμένη δεξιά, ο δε άλλος προβάλλεται με την αριστερά.

Κεραυνός και άνθος αποτελούν την τέλεια διπολικότητα ανυπέρβλητης δύναμης και ανυπέρβλητου κάλλους, και την σύμπτωση των εναντίων στον αρχέγονο φαλλικό ανθό του Δωρικού βιώματος. (Φάλανθος).

Ο προδωρικός Ζεύς έχει ολοσχερώς εξαπολλωνισθεί. Είναι ο Απόλλων ανήρ ή σε φανέρωση ανδρός, παρά ο Ζευς νεάζων εις εφηβική προβολή.

Η Ολύμπια θρησκευτικότητα είναι του Απόλλωνος.

[Κοντά στο ειδώλιο βρέθηκε, και θα μπορούσε να συνανήκει κατά τις διαστάσεις και σύσταση, τσαμπί σταφυλιών (Tav. 26 Degrassi). Είναι δύσκολο, ή και αδύνατο, όμως να φαντασθούμε πως θα συναρτάτο προς το άγαλμα. Τα εγχειρήματα προσάρτησής του στο δεξί και αριστερό χέρι είναι ανεπιτυχή (Tav. 27c, 28a-d Degrassi). Δεν ευοδώνει την σύλληψη η υπόθεση ότι ίσως απλά να έκειτο, εκτός αν ανήκε σε σύνθεση, π.χ. σε άμπελο, το οποίο δεν προκύπτει. Εξ άλλου, η περιεργασμένη μετατροπή του μίσχου σε λαβή υποδηλώνει κράτημα ή ενεργό προσθήκη. Μπορεί απλά να ανήκε σε άλλο παρακείμενο χαμένο πλαστικό έργο. Αν πάντως συνεδυάζετο προς το άγαλμα, θα πολλαπλασίαζε την συμβολική δυναμική του όλου, ταυτίζοντας τον Διόνυσο προς τον Απόλλωνα-Δία. (Έχω επανειλημμένα διεξοδεύσει το ζήτημα της οψιακής ταυτότητας εξ αντιθέτων του Διονύσου με τον Απόλλωνα.)]

ΤΟ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ

Αυτή την **Πέμπτη, 7 Απριλίου, στις 8.30 το βράδυ**, συναντιόμαστε για να ασχοληθούμε με την Αττική πρόσληψη του Δωρικού πνεύματος και την άνοδο της Αθήνας, από δύσκολες αρχές προς το τέλος του 7^{ου} αιώνα π.Χ., στην κορυφή του Ελληνισμού με την ηγεμονία της Δύναμης και το θαύμα της κλασσικής τελειότητας κατά τον Χρυσούν 5^ο Αιώνα.

Θα εγγράψω την ζήτησή μας στο πλαίσιο της πορείας της Σπάρτης ως καθοριστικού παράγοντος Ελληνικής δυναμικής, και τα προβλήματα που γεννώνται σε αυτήν μετά το 600 π. Χ.

Η θεματική του σεμιναρίου λοιπόν είναι:

Το Πρόβλημα της Σπάρτης και η Άνοδος της Αθήνας

c. 600 – 404 π.Χ.

Τα σεμινάρια περιλαμβάνουν ανάλυση και συζήτηση. Στόχος είναι να ολοκληρώνονται μέσα σε ένα δίωρο, αρχίζοντας πια νωρίτερα, ει δυνατόν ακριβώς στις 8.30.

Πραγματοποιούνται στην Αίθουσα Διαλέξεων του Μεγάλου Λόγου και Τέχνης, Πλατεία Γεωργίου Α΄, 2^{ος} όροφος.

*Τί θέλει η Αλεπού στη Λέσβο
με τον Σφραγιδοφύλακα
και τον Κρατικό Άξιωματούχο;*

Η Λέσβος έλαμψε με την Αιολική αλαζονεύουσα μεγαλομέρεια της αριστείας στην αρχαϊκή εποχή και την λυρική ποίηση που η Ορφική κεφαλή της χάρισε. Φημίστηκε επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως περιβόλι της Ανατολής. Γελούσε πάντα λουσμένη στο φως της εναρμόνιας ισόνομίας των στοιχείων, όλβια γη που ξαπλώνει στα κύματα του πορφυρού αρχιπέλαγους κάτω από αδαμάντινο στερέωμα. Τι θέση έχουν σαυτήν τα Φαντάσματα;

«Τινές δὲ τῶν ζωγράφων τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐφιλοτιμήθησαν νὰ ζωγραφίσωσι τὸν Μάρκον τὸν Εὐγενικὸν καθήμενον ἐπὶ τοῦ ἀρχιερατικοῦ θρόνου, βαστάζοντος τὸ ἱερὸν εὐαγγέλιον καὶ τὴν ποιμαντικὴν ράβδον, καὶ παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ κείμενον τὸν Πάπαν Νικόλαον, οὗ ἡ τιάρα πεπτωκυῖα ἀπὸ τῆς κεφαλῆς κυλινδεῖται ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ Μάρκου.

...

Δύσκολον τῷ ὄντι ζήτημα προτείνεται εἰς τὴν προσοχὴν τοῦ μελετητοῦ τῆς ἱστορίας. Καὶ ἂν ὑπῆρχον ἐν τῇ συνόδῳ ἐκείνῃ δευτερεύοντά τινα καὶ τριτεύοντα πρόσωπα φρονοῦντα τὰ αὐτὰ πρὸς τὸν μητροπολίτην τῆς Ἐφέσου,..., πάλιν τὸ ζήτημα παραμένει ἀκέραιον. Οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ἀνατολῆς ὑπέγραψαν σύμπαντες τὸν ὅρον τῆς παπικῆς συνόδου. Ἀλλ' ἀντεπροσώπευον οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἢ ὄχι; Ἐὰν ναί, διατὶ ὁ λαὸς ὁ ἑλληνικὸς δὲν ἀπεδέχθη τὰ ὑπ' αὐτῶν ἐψηφισμένα; Ἐὰν ὄχι, τί παθόντες ὑπέγραψαν δόγματα, ἃ δὲν εἶχον ἐντολὴν νὰ παραδεχθῶσιν; ...

Εἷς τῶν ὑπογραψάντων τὸν ὅρον ἦτο καὶ ὁ Βησσαρίων....

Παιδαριώδους βεβαίως πανουργίας τέχνασμα πρέπει νὰ ἦτο τὸ πραξικόπημα τοῦτο, ἂν ἦτο ὄντως τέχνασμα. Οἱ ἀνατολικοὶ ἐν τῇ ἀφελείᾳ αὐτῶν πονηρία, τί ἐνόμιζον ἄρα, ὅτι ἠδύναντο νὰ πείσωσι τοὺς δυτικούς περὶ τῆς εἰλικρινείας των; Ἀλλ' οἱ ἐν Ρώμῃ ἦσαν αἰείποτε πονηρότεροι τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ δὲν ἐπείθοντο οὐδὲ διὰ τῶν ψηλαφητῶν τεκμηρίων. Οἱ ἐν Ρώμῃ ἦσαν δυσπιστότεροι καὶ τοῦ Θωμᾶ αὐτοῦ, καὶ δὲν ἐπίστευον οὐδὲ τὰ ἀναμφηρίστως ἀποδεδειγμένα.

Μάρτυς τούτου αὐτὸς ὁ καρδινάλιος Βησσαρίων, ὅστις ἐπὶ ἡμισυν αἰῶνα ἠγωνίζετο ματαίως νὰ ἐμπνεύσῃ ἐμπιστοσύνην εἰς τοὺς συναδέλφους αὐτοῦ. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι πρέπει νὰ μένη τις ἐν τῇ τάξει ἐν ἣ εὐρέθη ἀπ' ἀρχῆς, ὅσον ταπεινὴ καὶ πενιχρὰ καὶ ἂν φαίνεται αὕτη, αἰρετωτέρα δὲ εἶναι αἰείποτε ἢ ἔντιμος εὐτέλεια τῆς ἀδόξου καὶ κομώσης πολυτελείας καὶ τρυφῆς.

Οὐδὲν πλεονέκτημα δύναται νὰ ἰσοφαρίσῃ ποτὲ τὸ αἶσχος τοῦ αὐτομόλου καὶ τοῦ δραπετοῦ. Ἡ φιλοπατρία τοῦ καρδινάλιου Βησσαρίωνος καὶ οἱ συνεχεῖς αὐτοῦ καὶ καρτερικοὶ ἀγῶνες, οὓς ἠγωνίσθη ὅπως πείσῃ τοὺς ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ νὰ ἔλθωσιν ἐπίκουροι ἡμῶν κατὰ τὸν βαθὺν ἐκεῖνον καὶ σκοτεινὸν μεσαίωνα, ἢ παιδεία καὶ ἢ πολυμαθία αὐτοῦ, ἢ ἐγκράτεια καὶ σωφροσύνη τοῦ βίου, τὸ μακρὸν μαρτύριον ὅπερ ὑφίστατο ἔξωθεν μὲν ἐκ τῆς δυσπιστίας καὶ ψυχρότητος τῶν περὶ αὐτόν, ἔσωθεν δὲ ἐκ τῶν ἐλέγχων τῆς ἰδίας αὐτοῦ συνειδήσεως, οὐδὲν δύναται νὰ ἐκπλύνῃ τὸ ἄγος τοῦ ἐξωμότου. Τὸ μόνον ὅπερ ἠδύνατο ἐν μέρει νὰ ἀναπαύῃ τὴν κεκμηκυῖαν ταύτην συνείδησιν ἦτο ἡ ἐνδόμυχος αὐτοῦ πεποίθις, ἢ μᾶλλον ἡ ἔνδεια πάσης πεποιθήσεως χριστιανικῆς. Ὁ καρδινάλιος Βησσαρίων, ἱεράρχης δύο χριστιανικῶν

ἐκκλησιῶν ἐξ ὑπαμοιβῆς, οὐδεμίαν εἶχεν εἰς τὸν χριστιανισμὸν πίστιν. Τοῦτο ἐμφαίνεται ἔκ τινων ἀποσπασμάτων ἐπιστολῶν αὐτοῦ πρὸς τὸν φιλόσοφον Πλήθωνα, οὗ ἦτο μαθητῆς καὶ ὁπαδός.

Ἐν τούτοις ὁ Πλήθων τοῦλάχιστον καθ' ἓν τι ἀλλὰ σπουδαῖον ἐπλεονέκτει τοῦ Βησσαρίωνος. Δὲν ὑπηρετεῖ τὴν ἐκκλησίαν ἣν ἐπολέμει, οὐδὲ μεθίστατο ἀπὸ ἐκκλησίας εἰς ἐκκλησίαν εἰς μηδετέραν τούτων ἀνήκων. Ἦτο ἐλεύθερος, καὶ οὐδεμία ὑλικὴ ὑποχρέωσις συνέδεεν αὐτὸν πρὸς τὸ πνευματικὸν καθεστώς".

Α. Παπαδιαμάντης, *Ἡ Γυφτοπούλα*, Μερ. Β', Κεφ. Α', *Ιστορικὴ Παρέκβασις*, σελ. 470-1, ἐκδ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου, Ἄπαντα, Τόμος Πρῶτος